

Bilaga A Samhällskontraktets områden och utveckling över tid

2026.03.13

Del av Perspektiv på digitaliseringsrapporten Samhällskontrakt i digital
samhällsomställning

Innehållsförteckning

1	Samhällskontraktets områden och utveckling över tid	3
1.1	Demokrati och delaktighet	4
1.2	Rättsstat och förvaltning.....	7
1.3	Välfärd	9
1.4	Ekonomi, arbete och trygghetssystem	11
1.5	Säkerhet, robusthet och resiliens.....	15
1.6	Miljö och hållbarhet.....	18
1.7	Kultur	20

1 Samhällskontraktets områden och utveckling över tid

Bilaga A fördjupar huvudrapportens analys genom att visa hur samhällskontraktet förändras inom centrala samhällsområden över tid, från industrisamhällets logik till dagens digitala vändning, nulägets glapp och möjliga principer framåt. Bilagan prövar tesen om ett omförhandlat samhällskontrakt inom flera områden med samma analytiska upplägg i varje del: vilka principer bar industrisamhällets kontrakt, vad förändras när data, plattformar och AI får större betydelse, vilka legitimitetsfrågor uppstår, och vilka vägledande principer kan urskiljas för det fortsatta arbetet?

Varje område är därför strukturerat i fem delar: industrikontraktet, den digitala vändningen, nulägets glapp, korta exempel från omvärlden och principer framåt. Syftet är inte att ge uttömmande beskrivningar, utan att göra rapportens resonemang mer konkreta och jämförbara mellan olika delar av samhällskontraktet. Underrubrikernas innehåll beskrivs nedan:

- a) *Industrikontraktet* - Vi börjar med hur området såg ut i gårdagens välfärds- och industrisamhälle. En kort nuläges-historik med andra ord som förklarar utgångspunkten.
- b) *Den digitala vändningen* - Vi beskriver vad digitalisering och AI faktiskt har ändrat. Vilka de nya möjligheterna och riskerna är och vilka principer eller tekniker (data, plattformar, öppna API:er, automatisering) som driver förändringen.
- c) *Nulägets glapp* - Här pekar vi ut luckorna mellan behov och verklighet och vad som saknas i styrning, lagstiftning, arbetssätt, data, kompetens eller legitimitet för att få den digitala vändningen att fungera i praktiken.
- d) *Korta exempel från omvärlden* - Vi visar korta, konkreta fall (svenska och internationella) som illustrerar hur problemet kan lösas eller hur andra har gjort så att texten blir mer handfast och inte bara teoretisk.
- e) *Principer framåt* - Vi avslutar med ett försök att ge några tydliga riktlinjer som beslutsfattare och verksamheter kan använda (till exempel krav på transparens, spårbarhet, gemensamma byggblock, mätbara mål) som en del av arbetet med att göra innehållet i ett nytt samhällskontrakt mer tydligt och i linje med den digitala samhällsomställningen.

Tanken är att varje områdesdel ska röra sig från varför det ser ut som det gör, till vad som förändrats, vad som saknas, hur det kan se ut och slutligen till vad vi faktiskt bör eller kan göra.

1.1 Demokrati och delaktighet

Demokrati och delaktighet är samhällskontraktets mest centrala hörnsten. Här avgörs inte bara om människor får rösta, utan också om de kan förstå, påverka och följa hur beslut blir till, genomförs och följs upp. I den digitala eran kan dialogen bli mer löpande och vardagsnära genom öppna data, gemensamma plattformar och digitala forum. Men samma utveckling kan också splittra opinionen och undergräva tilliten om processerna saknar transparens, ansvar och inkluderande utformning.

I Sverige finns lokala processer för där medborgardialoger används för att utveckla lokala samhällskontrakt (så kallade charters) som svar på fragmentering och segregation där civilsamhälle och medborgare för samtal om rättigheter, skyldigheter och delad vardag. SKR drev till exempel ett utvecklingsprojekt med utgångspunkt i Agenda 2030 och mänskliga rättigheter från september 2020 till december 2021 där medverkande kommuner prövat att utveckla lokala överenskommelser utifrån rättigheter, skyldigheter och delaktighet för en hållbar utveckling tillsammans med aktörer i lokalsamhället. Numer finns information och resurser kopplade till sådana processer på SKR:s hemsida.¹ Det återstår dock en hel del för att kunna säga att digitaliseringen stärkt individens förmåga att förstå, påverka och följa upp beslutsprocesser på lokal och nationell nivå.

a) Industrikontraktet

Den moderna representativa demokratin vilade på periodiska val, partier som mellanled, massmedier som gemensam offentlighet och en förvaltning som verkställde politiska beslut med fokus på likabehandling. Delaktigheten skedde huvudsakligen via val, folkrörelser, föreningsliv och remissvägar. Denna ordning skapade legitimitet genom stabilitet, förutsebarhet och tydliga ansvarsfördelningar. I svensk kontext förstärktes modellen av höga nivåer av samhällelig tillit och korporativa samverkansformer mellan stat och civilsamhälle.²

b) Den digitala vändningen

Digitaliseringen och nätverkssamhällets framväxt har förändrat spelplanen för demokratisk delaktighet. Informationsflöden har blivit mer fragmenterade, mediaplattformar påverkar opinionsbildningen och uppmärksamhet aggregeras på sätt som både skapar nya arenor för deltagande och ökar sårbarheten för desinformation, polarisering och manipulerad synlighet.³

Idén om förvaltningen som plattform har samtidigt flyttat fokus från enskilda myndigheters kanaler till gemensamma byggblock, öppna data och digitala gränssnitt som kan göra deltagande mer kontinuerligt och vardagsnära. Parallellt har EU:s deklaration om digitala rättigheter och principer⁴ samt det växande AI- och

¹ Medborgardialog och samverkan - SKR

² <https://lanekenworthy.net/wp-content/uploads/2017/03/reading-espingandersen1990pp9to78.pdf> sid. 28

³ https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PEA3800/PEA3888-1/RAND_PEA3888-1.pdf sid 7-8

⁴ Europeiska digitala rättigheter och principer | Shaping Europe's digital future

dataramverket etablerat en mer rättighetsbaserad grund för digital delaktighet, insyn och skydd.

c) Nulägets glapp

Trots de tekniska möjligheterna finns flera tydliga glapp som riskerar att orsaka att den önskade effekten av regeringens styrning och relaterade strategier uteblir:

- *Fragmenterad offentlighet & desinformation* - Sociala plattformars affärslogik, den så kallade uppmärksamhetsekonomin, där mänsklig uppmärksamhet ses som en begränsad tillgång som man kan tjäna pengar på (eller en *uppmärksamhetsdriven evolution*⁵ om man tar en annan definition på begreppet) kan underminera en gemensam verklighetsgrund och därmed förutsättningar för kollektiv problemlösning.
- *Ojämlig delaktighet* - Digital kompetens och tillgång varierar, vilket riskerar att ge vissa grupper större faktisk röst än andra.
- *Svag processintegrering* - Medborgardialoger sker ofta vid sidan av kärnprocesserna (om alls), med låg spårbarhet från synpunkt till beslut.⁶
- *Brist på transparens i algoritmer* - När AI används för ärendehantering eller prioritering saknas ofta begriplig förklaring och tydlig ansvarslinje.⁷
- *Institutionell tröghet* - Många regelverk och arbetssätt är fortfarande anpassade till en äldre förvaltningslogik snarare än till kontinuerlig, datadriven och samverkande styrning.⁸

d) Korta exempel från omvärlden

EU:s rättighetslinje med AI-förordningens riskbaserade ansats (förbud eller krav på hög-risk användningsområden för AI) samt en kombination av olika förordningar såsom Förordningen om digitala tjänster (DSA), Förordningen om digitala marknader (DMA) adresserar plattformsinflytande och stärker medborgarskyddet generellt i Europa. Men det finns andra typer av insatser som också behövs:

- *vTaiwan* - lanserades 2014 och är en decentraliserad, öppen konsultationsprocess som kombinerar online- och off-line-interaktioner och sammanför Taiwans medborgare och regering för att diskutera nationella frågor. Den fungerar som en modell för partnerskap mellan människor, offentligt och privat där regeringsministerier, valda representanter, forskare, experter, företagsledare, civilsamhällesorganisationer och medborgare involveras i utformningen av digital lagstiftning.⁹ Deltagande algoritmdesign, öppna kodbaser och graderad mänsklig översyn kan öka engagemang och

⁵ Nicklas Lundblad: "Ett buzzword som många missförstår" | Computer Sweden

⁶ Medborgardialog och samverkan - SKR

⁷ [algoritmer-internetguide.pdf](#) sid. 20

⁸ <https://www.riksrevisionen.se/download/18.572f3faf1966b8b95936aea/1746452855623/RiR-2025-8-rapport.pdf>

⁹ <https://info.vtaiwan.tw/>

transparens i utformning av offentliga tjänster. Grundplattformen som används är Pol.is¹⁰ vilken även Finland börjat utforska för liknande ändamål.¹¹

- *Kanadas Algorithmic Impact Assessment (AIA)* – en obligatorisk förhandsbedömning av mänskliga rättigheter ett möjliga konsekvenser innan offentlig AI tas i bruk¹² och visar hur offentlig AI kan föregås av strukturerad konsekvensbedömning.
- *Nordisk praktik* - Nordiska erfarenheter av medborgarpaneler och e-samråd visar både möjligheter och begränsningar, särskilt när det gäller tillgänglighet, återkoppling och faktisk påverkan.¹³ En möjlig väg framåt är att inkludera mer utvecklade inkluderings- och tillgänglighetsfunktioner som kan kombinera öppna data med visualiseringstekniker till exempel dashboards som uppdateras i realtid med data om utvecklingen inom olika områden som kommuner ansvarar för.

e) Principer framåt

- *Informerat deltagande och spårbar återkoppling* - För att samhällskontraktet ska kunna stärka tilliten i ett digitaliserat samhälle behöver ny teknik användas på ett sätt som förenar inkludering med *informerat deltagande och spårbar återkoppling*. Medborgarinput bör kunna kopplas till beslutsunderlag och motiveringar så att det i efterhand går att visa hur synpunkter har beaktats i betydande processer.
- *Betrodda komponenter* - Deltagande bör bygga på tillgänglighet, språkstöd, universell utformning och integritetsskydd. Där identitetsbekräftelse behövs bör detta kunna ske genom betrodda komponenter i den nationella digitala infrastrukturen, såsom statlig e-legitimation på högsta säkerhetsnivå.¹⁴ Deltagandet behöver därmed vara både tillgängligt, säkert och granskningsbart.
- *Algoritmisk transparens och överprovbarhet* - Offentliga algoritmer bör så långt som möjligt registreras, beskrivas och kunna bli föremål för granskning. Ett *datakontrakt* kan här förstås som en del av det bredare samhällskontraktet, där den enskilde får bättre möjlighet att förstå ändamål, ge eller återkalla samtycke där detta är relevant och följa loggar över datatransaktioner som rör den egna personen.
- *Förklara framtidens verksamhetslogik* - Den nationella digitala infrastrukturen behöver göras mer begriplig som samhällelig institution. Det kräver återkommande kommunikation, pedagogik och praktisk användning så att begrepp som *digital infrastruktur* och *förvaltning som plattform* inte förblir experttermer utan görs till begripliga delar av den offentliga utvecklingen. Att

¹⁰ <https://pol.is/home>

¹¹ Polis platform experiments - Sitra

¹² Algorithmic Impact Assessment tool - Canada.ca

¹³ <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1866689/FULLTEXT01.pdf>

¹⁴ Regeringen ger Polismyndigheten i uppdrag att utfärda statlig e-legitimation - Regeringen.se

förstå framtidens verksamhetslogik är inte bara en demokratisk rättighet, det är även en förutsättning för ökad medborgarligt engagemang i utvecklingen av infrastrukturen och vad den ska användas till.

1.2 Rättsstat och förvaltning

Rättsstat och förvaltning är samhällskontraktets "operativsystem". Det är här löftet mellan stat och medborgare omsätts i praktik: lagar tillämpas lika, makt utövas inom ramarna för rättigheter, och beslut kan förstås, granskas och överklagas. I den digitala eran prövas dessa grundsatser på nytt. Data och algoritmer kan höja kvalitet och träffsäkerhet, men flyttar samtidigt en del av rättstillämpningen in i system och modeller. Därför måste rättsstatens principer också kunna bäras av digitala strukturer.

a) Industrikontraktet

Det klassiska förvaltningsidealet byggde på att lika fall skulle behandlas lika genom förutsebara regler, skriftliga rutiner och manuell prövning. Legitimiteten vilade på saklighet, opartiskhet, dokumentation och tydliga ansvarslinjer från politiskt beslut till myndighetsutövning. Den regelstyrda byråkratin hade som främsta styrka just likabehandling och dokumentationskrav.

b) Den digitala vändningen

Digitalisering och AI gör det möjligt att gå från generella tumregler till mer individualiserad precision. Beslut kan vägas mot fler relevanta datapunkter, och tillsyn kan riktas mer riskbaserat där sannolikhet och konsekvens är som störst. Samtidigt flyttas en del av rättstillämpningen in i modeller, regelmotorer och beslutsstöd. Det kräver nya styrformer: gemensamma komponenter, tydlig livscykelstyrning, förklarbarhet och sammanhängande ansvar.

Rättssäkerheten måste dock bestå när tekniken används i praktiken. Det förutsätter transparens, spårbarhet och tydlig ansvarsfördelning. Den internationella utvecklingen, särskilt inom EU, driver på denna förskjutning genom nya regelverk som måste översättas till nationell rätt och praktisk förvaltning. Därför vilar samhällskontraktets legitimitet i AI-eran i hög grad på överprovbarhet, ansvar och begriplig tillämpning.

c) Nulägets glapp

Trots framsteg finns tre centrala glapp:

- *Förklarbarhet & motivering* - Algoritmiska beslut (eller beslut starkt påverkade av AI-stöd) saknar ofta begriplig motiveringsplikt i praktiken och det är svårt för den enskilde att förstå hur beslut tagits och hur man kan överklaga. Detta kan vara sant även i en värld utan AI och automatiserade beslut men förklarbarhet och transparens är ändå att anses som centrala för ett digitalt samhällskontrakt

och har fått (och kommer fortsätta att få) mycket uppmärksamhet i takt med att fel upptäcks och rapporteras.¹⁵

- *Ansvarsfullhet* – Otydligheten om vem som bär ansvaret när utfallet påverkas av modeller är särskilt viktigt att beakta. Ett uppmärksammat fall av algoritmisk orättvisa i Göteborg från 2020 kan ses som ett konstaterande av att även den juridiska infrastrukturen och domares förståelse för algoritmer, helt enkelt inte finns på plats för den här typen av fall.¹⁶ Frågan om vart ansvaret ligger och i vilken grad en handläggare, modellägare, systemleverantör eller myndighet är ansvariga för felaktiga beslut är således en central fråga för det digitala samhällskontraktet.
- *Spårbarhet & logg* - I många digitala beslutsflöden saknas en sammanhängande besluts- och loggkedja där dataunderlag, regelverk, modellversioner och tekniska händelser kan följas och granskas i efterhand (*decision provenance*¹⁷). Det gäller särskilt när data hämtas från flera källor och när regelmotorer eller AI-modeller påverkar utfallet.

d) Korta exempel från omvärlden

- *Nationellt algoritmregister (Nederländerna)*¹⁸ – Den nederländska staten driver ett öppet algoritmregister där myndigheter publicerar information om algoritmer som är i bruk (syfte, dataunderlag, riskklass, förklaringar). Registret gör tillämpningen och utfallet av algoritmer transparent och begripligt, så att medborgare, civilsamhälle och media kan granska och säkerställa att regler följs.
- *Kommunala AI-register (Helsingfors)*¹⁹ – Helsingfors AI-register listar stadens AI-system, beskriver data/ändamål och bjuder in till medborgarfeedback. Syftet är att bygga mänskocentrerad och *förklarbar* AI i praktiken. Registren använts som verktyg för att öka förtroende och delaktighet och öppen dokumentation sägs påverka utvecklare till bättre etisk efterlevnad.
- *Riskbaserad styrning (Kanada)*²⁰ - Kanadas federala Directive on Automated Decision-Making kräver Algorithmic Impact Assessment (AIA), loggning och dokumentation för att säkerställa effektiva, konsekventa och tolkbara beslut enligt lag. Direktivet används brett i förvaltningen och har vidareutvecklats med peer-review-stöd för kvalitetssäkring. Effekten blir riskreducering, ökad transparens och ansvarsfullhet före drift, vilket förbättrar överprovbarhet och minskar rättslig och operativ risk.

¹⁵ Algoritmisk orättvisa – när domstolen är blind för digitala bevis - Tidningen Advokaten

¹⁶ Algoritmer inför domstol | Göteborgs universitet

¹⁷ What Is Decision Provenance? Definition, Context and AI Relevance

¹⁸ <https://algoritmes.overheid.nl/en>

¹⁹ <https://ai.hel.fi/en/ai-register>

²⁰ Directive on Automated Decision-Making- Canada.ca

e) Principer framåt

- *Proportionalitet & rättighetsprövning* - Automatisering bör stå i rimlig proportion till intrånget i privatliv, autonomi och rättsverkan. Högriskfall kräver starkare skydd, bättre dokumentation och tätare uppföljning.
- *Spårbarhet som standard* - Loggning, versionshantering och dataproveniensen bör vara standard så att varje beslut kan rekonstrueras och överprövas. Loggen bör vara tillgänglig för intern och extern granskning samt för den enskilde i lämplig form.
- *Oberoende algoritmrevision* - Det behövs funktioner för oberoende algoritmisk granskning, med fokus på bias, robusthet, validitet och ändamålsenlighet.
- *Människa i loop* i högrisk - I beslut med stor rättsverkan bör mänsklig prövning finnas med, och möjlighet till begriplig överprövning ska alltid finnas.
- *Tydlig ansvarslinje* - Tydliga roller som *modellägare*, *data steward* och *oberoende granskare* behöver förankras i styrning och avtal.
- *Maskinläsbar rättssäkerhet* - Rättssäkerhet måste göras mer maskinläsbar genom policykort, konsekvensbedömningar, standardiserad dokumentation och gemensamma principer för hur beslut förklaras och loggas.

1.3 Velfärd

Velfärden är samhällskontraktets mest påtagliga ansikte. Här märks om löftet om trygghet, likvärdighet och möjligheter faktiskt håller i vardagen. Den digitala erans löfte är att det ska vara möjligt att gå från standardiserade masslösningar till personcentrerade och proaktiva insatser utan att tumma på rättssäkerhet och jämlik tillgång.

Med gemensamma standarder kan data och AI frigöra tid till kärnuppdraget, ge tidigare stöd i skolan, säkrare vård och tryggare omsorg. Men den förväntade nyttan, för individen och samhället i stort, behöver efterföljas av spårbarhet, förklarbarhet och ändamålsstyrning så att individen vet vilka uppgifter som används, till vad och hur det går till att säga nej eller överklaga.

a) Industrikontraktet

Industrisamhällets välfärdsmodell byggde på universalism, generella program och likvärdig tillgång till skola, vård och omsorg. Standardiserade processer och professionella normer gav förutsebarhet och möjliggjorde storskalighet, samtidigt som rättssäkerhet och likabehandling värnades. I Sverige bars detta av hög tillit mellan medborgare och stat samt stark offentlig finansiering. Digitaliseringens tidiga fas (e-förvaltning) effektiviserade främst befintliga arbetssätt och blanketter och journaler blev digitala, men kärnlogiken bestod.

b) Den digitala vändningen

Den digitala vändningen möjliggör personcentrerade och mer proaktiva insatser. Data kan samlas tvärs över vård, skola och omsorg och prediktiva modeller kan stödja tidiga insatser. Automation kan frigöra tid för mötet mellan profession och individ med stöd från till exempel lärandeanalys för stöd till elever i riskzon, risk för återinläggning inom vården, optimering av planering och tillsyn inom omsorgen och så vidare. Samtidigt kräver detta interoperabilitet, ändamålsstyrning, datadelning och spårbarhet för att förena nytta med integritet och rättssäkerhet.

c) Nulägets glapp

Regelverk och praxis är fortfarande främst designade för ärendehantering och dokumentation, inte för förebyggande arbete eller datadrivet beslutsstöd. Fragmenterade informationsmiljöer, bristande semantisk interoperabilitet och bristande metadata (påverkat av otydlighet kring kraven på tillgängliggörande av data) gör modeller svårdriftsatta och förklaringar bristfälliga. När AI eller regelmotorer påverkar bedömningar blir motiveringslogik och ansvarsfördelning otydligare. Många verksamheter saknar dessutom roller för datakvalitet, modellansvar och löpande uppföljning och MLOps-förmåga för drift och uppföljning.

d) Exempel från omvärlden

- *Danmark* - Danska satsningar på gemensamma digitala lösningar och välfärdsteknisk uppföljning visar värdet av samordnade program och gemensam utvecklingsriktning. Strategin "Et stærkere og mere trygt digitalt samfund"²¹ togs fram 2016 i överenskommelse mellan regeringen, Kommunernes Landsforening (KL) och Danske Regioner (KL utarbetade även en gemensam deklaration om välfärdsteknik för 2017–2020).²² Efter 2020 tog KL fram det mer generella kommunernas digitaliseringsprogram för 2021–2025.²³
- *Finland* – Finland visar genom sina reformer, teknikprogram och ambitioner för integrering av kund- och patientdata hur evidens, kontrollerade piloter och gemensamma ansvarsnivåer kan användas för att förbättra välfärdens digitala förutsättningar. Regeringen har mål för större användning av AI/robotik (till exempel chattbotten Onerva, en röststyrd virtuell assistent för äldre hemtjänstkunder i form av en smart högtalare²⁴) och integrering av kund- och patientdata för bättre, förebyggande och sammanhängande tjänster inom äldreomsorgen (Åldersprogrammet 2030²⁵). Social- och hälsovårdsministeriet ansvarar till exempel för KATI-programmet²⁶, ett nationellt program för teknik i hemvård/hemmaboende i regionerna.

²¹ Et stærkere og mere trygt digitalt samfund – Den fællesoffentlige digitaliseringsstrategi 2016-2020

²² kl.dk/media/dvnndkw4/statusrapport-2020.pdf

²³ Kommunernes digitaliseringsprogram 2021-2025

²⁴ Onerva-bot: technology architecture for conversational AI – Onervahoiva

²⁵ Det nationella åldersprogrammet - Social- och hälsovårdsministeriet

²⁶ <https://thl.fi/sv/web/thlfi-sv/forskning-och-utveckling/undersokningar-och-projekt/programmet-teknologi-for-hemmaboende-seniorer-kati->

Tillsammans med andra initiativ kan Finland sägas försöka överbrygga nulägesglappet genom att arbeta med evidens och kontrollerade piloter med systematisk utvärdering som behövs innan breddinförande. Man fokuserar på faktisk effekt och skapar underlag för proportionalitet, förklarbarhet och mätbar nytta inom hemvård/hemmaboende.

e) Principer framåt

- *Personcentrering med proportionalitet* - Persondata bör användas i den minsta omfattning som krävs för legitim nytta, medan högriskbeslut kräver starkare skydd, manuell kontroll och tät uppföljning.
- *Ändamålsstyrning och samtycke* - Ändamålsstyrning, rättslig grund och individens insyn behöver hanteras på ett sätt som är spårbart och begripligt. Där samtycke används bör det vara tydligt, tidsbundet och ändamålsbundet, men legitimiteten i välfärdens dataanvändning kan inte reduceras till samtycke ensam. Det måste också vara enkelt för individen att se vilka data som använts, i vilket syfte och hur beslut kan ifrågasättas eller överprövas.
- *Spårbar förklaring och överprövning* - Inför beslutslogg²⁷ (data-/regel-/modellversion), med maskinläsbar motivering och klagomålsspår som standard. "No log, no decision."
- *Gemensamma komponenter först*: Gemensamma komponenter för identitet, behörighet, loggning, semantik och säkra datautbyten behöver prioriteras som en del av välfärdens gemensamma digitala grund.
- *Nya roller och livscykelstyrning*: Nya roller, livscykelstyrning och kontrollerade piloter bör etableras innan bredare införanden sker.
- *Pragmatiska prov med mått*: Kör kontrollerade piloter i vård, skola och omsorg och mät rättssäkerhet, nytta, jämlikhet och kostnad på ett standardiserat sätt. Skala upp först när effekter är visade.
- *Rättsutveckling för förebyggande arbete* - Där det behövs bör rättsutveckling möjliggöra datadelning också för förebyggande och utvecklingsinriktat arbete under rättssäkra former.

1.4 Ekonomi, arbete och trygghetssystem

Arbetet är kärnan i samhällskontraktets utbyte. Invånare bidrar med tid, kompetens och skatt och får trygghet, omställningsstöd och möjligheter tillbaka. När ekonomin nu blir mer rörlig, plattformsdreven och AI-påverkad blir äldre antaganden om heltidsnorm och fast anställning mindre träffsäkra. Tryggheten behöver därför i högre grad följa individen snarare än anställningen. Skiftet kan sammanfattas som skiftet från arbetsgivarcentrerade försäkringar till portabla rättigheter, från engångsutbildning till livslångt lärande och från manuella processer till datadriven matchning i syfte att fler

²⁷ [Decision Log: What it is, And When to Use It \(With Examples\) | Fellow.app](#)

ska klara av omställningen och vinsterna av teknikutvecklingen ska fördelas mer rättvist.

a) Industrikontraktet

Efterkrigstidens kontrakt byggde på fasta anställningar, kollektivavtal och försäkringar knutna till arbete och inkomst. Systemen designades för relativt förutsägbara karriärer och en stark koppling mellan arbetsgivare, socialförsäkring och skattebas. Legitimiteten vilade på likabehandling, förutsebarhet och omfördelning.

b) Den digitala vändningen

Digitalisering och plattformsekonomi har skapat *portföljkarriärer* där en person kombinerar flera olika jobb, projekt eller uppdrag (tillfälliga, korta uppdrag kallade *gigs*) istället för att ha en enda anställning. Samtidigt driver AI och automation omvandling i både tjänste- och industrijobb där vissa uppgifter försvinner, andra förstärks och kompetenshalveringstiden krymper (det tidsintervall det tar för en viss kunskap eller färdighet att förlora halva sitt värde eller relevans²⁸). Därmed växer behovet av livslångt lärande, datadriven matchning, portabla rättigheter och snabbare omställning och i ett sådant landskap blir datadriven matchning, portabla rättigheter och incitament till kompetensutveckling mer centrala medan klassisk försäkringslogik knuten till en arbetsgivare blir allt mindre träffsäker.

c) Nulägets glapp

Trygghet och försäkringar följer fortfarande ofta arbetsgivaren och anställningsformen snarare än individen. Vid gigarbete och egenanställning uppstår täckningsluckor och tung administration som drabbar uppdragstagaren i den så kallade *plattformsekonomi*.²⁹ Samtidigt präglas arbetsmarknaden av fragmenterade kompetens- och meritdata, svag standardisering av digitala intyg och begränsad datadelning och interoperabilitet mellan utbildning, omställning och rekrytering. När jobb automatiseras hamnar dessutom en stor del av produktivitetsvinsterna hos företag och plattformar, medan omställningskostnaderna ofta bärs av individen och det offentliga.

Flera arbetsgivare erbjuder kompetensförhöjning via arbetsplatsen men det är oklart om meriterna från flertalet av dessa utbildningar kan tolkas eller erkännas av framtida arbetsgivare. Detta är inte minst ett problem i dagsläget där flera myndigheter utbildar sin personal i grundläggande AI-kunskap och regeringen rekommenderar korta, kompetensutvecklande kurser (regeringen satsade cirka 28 miljoner kronor under 2025, för att sju lärosäten ska kunna utveckla kurser med inriktning på AI för yrkesverksamma inom olika sektorer³⁰) men där många vänder sig till en myriad av olika konsultbolag med flera som kan erbjuda kompetenshöjande kurser här och nu utan att det medföljer erkända certifikat eller meriter. Projekt som till exempel

²⁸ "Halveringstiden på kunskap är i dag nere på fem år" - Realtid

²⁹ <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1681276/FULLTEXT01.pdf>

³⁰ Så stärker regeringen AI-kunskaper hos yrkesverksamma och studenter - Regeringen.se

Kompetenspasset³¹ har utforskat hur en svensk modell för att samla, standardisera och kunna nyttja mikromeriter kan se ut och fungera.

När jobb automatiseras hamnar mycket av vinsterna hos företag och plattformar, medan kostnaderna för att byta jobb, omskola sig och bortfall av inkomst landar på den enskilda personen och samhället i stort. I dag saknas tydliga sätt att låta en del av produktivitslyftet gå tillbaka till det behövliga omställningsstödet, utbildning och trygghet för dem som påverkas (kallas ibland för *the affordability question*³² i diskussioner om till exempel hur en universell basinkomst kan finansieras). Livslångt lärande, vare sig det sker som en del av arbetslivet eller fritiden, har en alternativkostnad i form av ett periodiskt och återkommande bortfall i produktivitet. Automatiseringen har även den en alternativkostnad som till exempel kan handla om hur frigjord tid ska fyllas. I framtiden är det oklart om 40-timmarsveckan behövs och om reellt värde kan förväntas skapas av dem som fyller en heltidstjänst. Om inte så behöver livslångt lärande möjligen kompletteras med andra tidskrävande aktiviteter som samhället bedömer som värdefullt eller av kompensation för ej arbetsrelaterad aktivitet (till exempel medborgarlöner).

d) Exempel från omvärlden

- *Portabla socialförsäkrings-/förmånskonton (USA)* - Internationellt testas modeller där rättigheter följer individen oavsett uppdragsgivare (till exempel branschfonder eller "flyttbara förmåner" i plattformsarbete. Flyttbara förmåner följer personen från jobb till jobb utan att vara knutna till en viss arbetsgivare. Syftet är att minska täckningsluckor och göra tryggheten anställningsformneutral. Exempel finns att hämta från vissa delstater i USA som Kalifornien,³³ vilket kräver att app-baserade transport- och leveransföretag tillhandahåller en specifik uppsättning överförbara förmåner till sina oberoende entreprenörer, såsom sjukvårdsbidrag och arbetsskadeförsäkring.
- *Kompetensplånböcker och lärandekrediter (Singapore)* - Singapore visar genom SkillsFuture hur lärandekrediter och centraliserade plattformar kan stödja livslångt lärande. Personliga konton eller plånböcker för mikromeriter och utbildningskrediter kopplade till en nationell portal kan möjliggöra snabbare validering och riktade insatser när efterfrågan skiftar. Det tydligaste fleråriga exemplet är Singapores *SkillsFuture* som ger individer utbildningskrediter och strukturerade omställningsprogram och arbetsgivare riktat stöd för kompetens- och verksamhetsutveckling. Navet är portalen *MySkillsFuture*,³⁴ där medborgare från 25 år kan hitta kurser, göra anspråk på krediter och få vägledning och nyttja en öppningskredit på cirka 3600 SEK (utan utgångsdatum) som kan användas på godkända kurser. Från 2024 tillfördes dessutom nästan 30000 SEK extra till alla i åldern 40+ för att förstärka möjligheter till karriäromställning.

³¹ [Kompetenspasset | RISE](#)

³² [Universal basic income as a new social contract for the age of AI - LSE Business Review](#)

³³ [New Portable Benefits Bill Aims to Help Gig Workers, But Worker Classification Still Matters - Miller Shah](#)

³⁴ [SkillsFuture Singapore | Homepage](#)

Plattformslösningen är värd att studera ur ett svenskt perspektiv som exempel på hur ett centraliserat utvecklat och ägt gränssnitt kan rikta ansträngningar, idéer och lösningar från samhällets olika aktörer till en gemensam yta.

- *Digivisio 2030 (Finland)* - Finland visar genom Digivisio 2030 och nationella lärandeplattformar hur meritdata, vägledning och kontinuerligt lärande kan byggas samman.³⁵ Programmet adresserar kompetensförsörjning och konkurrenskraft och ägs/styrs av samtliga lärosäten med ett programkontor hos CSC (Finlands statliga IT- och datainfrastrukturbolag). En nationell digital lärandeplattform håller på att tas fram där den första leveransen är tjänsten Opin.fi³⁶ (lanserad våren 2025) som ger en samlad ingång till högskolornas utbud och stöd för kontinuerligt lärande. Visionen omfattar en nationell MyData-portal där individen får säker tillgång till sin livslånga lär- och kompetensdata, som kan användas för vägledning, kompetenskartläggning och jobbsökande. Dessutom nämns delade datapooler med överenskomna datamodeller som kan användas även av privata och offentliga aktörer (till exempel arbetsgivare inom industrin) vilket möjliggör för bransch- och arbetslivssamarbete. Målet är att skapa öppna nationella lärandedatabanker som en del av ett "öppet och erkänt lärandekosmos" som gynnar forskning, innovation och arbetslivet, inte bara studenter utan även arbetstagare som behöver ny kompetens.
- *Datadriven matchning & öppna arbetsmarknads-API:er (Sverige)* - Sveriges egna öppna arbetsmarknads-API:er och taxonomier visar samtidigt hur standardiserade jobb- och kompetensdata kan skapa bättre matchning. Syftet är att privata och offentliga aktörer ska kunna bygga träffsäkra, realtidsbaserade matchningsverktyg vilket kortar omställningstiden och förbättrar sannolikheten för rätt match vid första försöket. I Sverige har JobTech Development (Arbetsförmedlingen) skapat öppna jobbbanners-API:er och en arbetsmarknadstaxonomi (kompetenser/yrken) som kan anropas maskinellt. Syftet är just att tredje part (kommuner, EdTech-aktörer, rekryterare och så vidare) ska kunna bygga matchningsverktyg och tjänster på realtidsdata via dessa dataset som finns tillgängliga via Sveriges dataportal.³⁷

e) Principer framåt

- *Trygghet som följer individen* - Socialförsäkringar, tjänstepensioner och andra skydd behöver bli mer portabla och mindre beroende av en enskild arbetsgivare.
- *Rätt till snabb omställning* - En omställningsgaranti med lärandekrediter, rådgivning och validering behöver kunna stödja snabbare förflyttningar mellan jobb, utbildning och nya försörjningsformer.

³⁵ [Front page - Digivisio2030](#)

³⁶ [Bredda ditt lärande - Opin.fi](#)

³⁷ [Öppna data från Arbetsförmedlingen](#)

- *Kompetensdata som infrastruktur* - Digitala intyg, taxonomier och API:er behöver standardiseras så att matchning, vägledning och finansiering kan fungera mer automatiserat och rättvist.
- *Enkel administration* - Samlade gränssnitt bör utvecklas där personer med flera uppdragsgivare eller egenföretagande kan hantera skatter, avgifter, försäkringar, meriter och utbildningsmedel mer sammanhållet.
- *Rättvisa i AI-omställningen* - Omställningspolitiken behöver också hantera frågan om rättvis fördelning av automatiseringens vinster, så att produktivitetslyft i större utsträckning kan stödja omskolning, trygghet och regional motståndskraft.

1.5 Säkerhet, robusthet och resiliens

Säkerhet, robusthet och resiliens är samhällskontraktets försäkring mot det oväntade. Här avgörs om el, vård, betalningar, transporter och förvaltning fungerar när något går fel och om människor kan lita på att staten både förebygger och återställer. I den digitala eran hänger allt mer ihop; cyber-angrepp får fysiska följder, beroenden löper genom leverantörskedjor och en enskild sårbarhet kan slå ut hela flöden. Därför måste skyddet växla från stängsel runt varje verksamhet till gemensamma spelregler, standarder och komponenter som starka identitets- och behörighetslösningar, logg och spårbarhet, säkra datautbyten och regelbunden övning/simulering av krisscenarion. Målet är ett system som tål störning, inte bara försöker undvika den, där risker klassas, åtkomst minimeras, miljöer segmenteras och incidenter snabbt delas så att alla kan agera samordnat.

a) Industrikontraktet

Det klassiska samhällsskyddet byggde på fysiska barriärer, redundans i kritisk infrastruktur och centraliserad styrning. När informationssäkerhet blev en del av detta system var det ofta en intern IT-fråga och beroendena mellan system var färre och mer överskådliga.

b) Den digitala vändningen

Digitalisering har kopplat ihop el, vård, betalningar, transporter och förvaltning i cyberfysiska kedjor.³⁸ Hotbilden blir mer adaptiv (som ransomware, leverantörskedjeangrepp, desinformation) och beroendet av gemensam digital infrastruktur och tredjepartsleverantörer ökar. Samtidigt får digital infrastruktur inte byggas på ett sätt som centraliserar sårbarhet. Därför blir stark behörighetsstyrning, loggning, säkra datautbyten och gemensamma principer för incidenthantering allt

³⁸ Cyberfysiska system är datorbaserade system för interaktion med maskiner, fordon och annan utrustning, inklusive sensorer som kan inhämta data från omgivningen. [Cyberfysiska system : vad är det? | MSB](#)

viktigare. Med hänvisning till en samlad nationell strategi för cybersäkerhet 2025–2029³⁹ pekar svensk politik ut cybersäkerhet som en prioritet.

c) Nulägets glapp

Många verksamheter saknar gemensamma minimikrav och enhetlig tillämpning av riskbaserad informationssäkerhet. Finansiering, ansvarsfördelning och samordnade arbetssätt för säker digital infrastruktur är ofta otydliga. När flera leverantörer och myndigheter delar plattformar saknas ibland tydliga regler för ansvar, rapportering och återställning.

Samtidigt används AI allt oftare som analys- och beslutsstöd i kris och säkerhet, men flera centrala förutsättningar saknas för att sådana arbetssätt ska fungera legitimt och operativt: tydliga juridiska och tekniska villkor för datadelning under pågående händelse, validerade modeller med klar ansvarsfördelning, loggning och förklarbarhet för efterhandsgranskning samt faktisk integration mellan analysstöd och ledningssystem. Utan detta riskerar AI-stöd att förbli parallella analysmiljöer snarare än delar av den operativa styrningen.

Informationspåverkan är också ett växande problem inom säkerhetsområdet eftersom det kan påverka demokratiska funktioner och tillit till staten i en krissituation. Det råder brist på samordnade verktyg och processer (inte minst juridiska sådana) för att upptäcka och hantera desinformation (falsk eller vilseledande information som sprids medvetet för att påverka människors åsikter, handlingar och beslut, ofta med syftet att skapa förvirring, oro eller misstro) i realtid. En signal om områdets växande betydelse kan ses vara skapandet av Myndigheten för psykologiskt försvar och det arbete myndigheten utför på området.⁴⁰

d) Exempel från omvärlden

Danmark: har ett generellt ISO 27001-krav för alla statliga myndigheter, breddat med statliga minimumkrav.⁴¹ Kommuner och regioner förväntas arbeta enligt principerna men har inte ett lika strikt, nationellt certifieringskrav.

- *USA:* IBM:s Watson Experience Center / Security Command Center i New York⁴² visas hur en krisledningscentral kan drivas med AI-stöd. Data från flera källor (inklusive sociala medier) aggregeras till en gemensam lägesbild, med realtidsanalys, "what-if"-scenarier och beslutsstöd för prioritering av insatser. Den används för simulerade incidenter där ledningsteam tränas i att fatta snabbare, spårbara beslut med AI som stöd. Nyttan uppstår i form av bättre förberedelser, kortare responstider och lägre totalkostnader vid intrång/störning.
- *Nederländerna:* har sedan länge samordnad sårbarhetsrapportering (CVD/responsible disclosure). Medborgare och forskare uppmuntras rapportera

³⁹ [En ny era av cybersäkerhet - Nationell strategi för cybersäkerhet 2025-2029 - Regeringen.se](#)

⁴⁰ [Kriskommunikation | Myndigheten för psykologiskt försvar](#)

⁴¹ [Informationssikkerhet i statliga myndigheter](#)

⁴² [Solution overview - IBM Documentation](#)

brister till myndigheter enligt gemensamma riktlinjer vilket höjer säkerheten och det allmänna säkerhetsmedvetandet. Parallellt drivs Threat-Intelligence Based Ethical Red-teaming (TIBER-NL)⁴³ där verklighetsnära red team-tester genomförs (en avancerad säkerhetsövning där ett team av säkerhetsexperter simulerar verkliga attacker mot en organisation för att upptäcka sårbarheter som kan utnyttjas av illasinnade aktörer) mot samhällskritiska aktörer. Ramverket ligger också till grund för TIBER-EU och nationella program i andra länder (till exempel TIBER-DK). Genom att följa sådana direktiv kan proaktiv upptäckt av svagheter i hela kedjan (teknik, process, människor) ske samt strukturerade lärandeprocesser efter varje test.

e) Principer framåt

- *Riskbaserad klassning* - System och data bör klassificeras efter samhällspåverkan och högre krav ställas på högriskmiljöer (i linje med ISO/NIS-tänk).
- *Datadelning, interoperabilitet och harmoniserad klassning* – Bygg gemensamma datamodeller, semantiska profiler och standardiserade metadata för data som delas mellan aktörer. Det minskar risken att olika aktörer delar “samma” uppgift med olika innehåll och att skyddsvärd information därigenom kan röjas genom kombinationer av data. Det skapar också bättre förutsättningar för gemensam informationsklassning och referenskonsekvensbedömningar, tydligare ansvar för semantik och datakvalitet samt snabbare och mer förutsebara beslut om datadelning i kris och andra tidspressade lägen.
- *Segmentering & kedjemotstånd* - Nät och tjänster bör segmenteras, beroendekedjor brytas där det går, och leverantörskrav tydliggörs.
- *Övning, test och återställning* - Behöver ske återkommande och på tvären mellan myndigheter och leverantörer; mät medeltid till reparation (MTTR) och återställningsförmåga.
- *Rapportplikt & delad lägesbild* - Tydliggör incident- och sårbarhetsrapportering och skapa en gemensam lägesbild på nationell nivå för snabb koordinerad respons.
- *Social resiliens* - Slutligen bör tekniska åtgärder kompletteras med sådant som bygger social resiliens: tydlig styrning, ansvar, transparens och återkommande övning av hela samhällets förmåga att stå emot störningar utan att tilliten förloras

⁴³ [Coordinated Vulnerability Disclosure: the Guideline | Publication | National Cyber Security Centre](#)

1.6 Miljö och hållbarhet

Miljö och hållbarhet är samhällskontraktets långsiktighetstest. Här prövas om välstånd kan förenas med naturens gränser på ett sätt som går att följa upp, justera och legitimera över tid. Den digitala eran gör detta mer möjligt genom sensorer, öppna data, digitala tvillingar och spårbarhet i värdekedjor. Samtidigt kräver omställningen gemensamma spelregler och ansvar för datadelning och interoperabilitet inom öppna standarder, spårbarhet i värdekedjor (till exempel genom digitala produktpass - DPP) och styrning som väger miljömässiga, ekonomiska och sociala effekter tillsammans. Målet är att kunna fatta snabbare och smartare beslut som minskar utsläpp och avfall, ökar resurseffektiviteten och gör det möjligt att följa upp resultaten öppet och begripligt.

a) Industrikontraktet

Det klassiska miljöarbetet byggde mycket på uppföljning (mätningar, rapporter, tillsyn) och generella styrmedel (skatter, normer, tillstånd). Data var ofta glest insamlad och hölls i silos vilket gjorde styrningen trög och reaktiv. Fokus var även lokaliserat till den primära platsen som påverkades snarare än ett globalt perspektiv på miljöpåverkan.

b) Digital vändning

Med utbyggd sensorinfrastruktur och öppna standarder kan miljödata flöda i realtid (luft, vatten, energi, trafik). OGC:s SensorThings-API⁴⁴ är ett exempel som gör heterogena sensorer maskin-till-maskin-läsbara för styrning och analys, vilket är centralt för skalbar miljöövervakning och åtgärdsplaner. Samtidigt växer digitala tvillingar som beslutsstöd. De kopplar realtidsdata till simulerade scenarier för klimatresiliens, energioptimering och markanvändning (till exempel kan översvämningsrisk, värmeöar och trafikomläggning simuleras digitalt). Flera europeiska städer (Helsingfors, Aachen m.fl.) och stadsstater (Singapore) använder digitala tvillingar operativt i planering och drift.

På konsumtions- och produktnivå driver EU:s Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR) den kommande Digital Product Passport som är en maskinläsbar "miljö- och materialspecifikation" som följer varan över hela livscykeln för att möjliggöra återbruk, reparation och återvinning.⁴⁵ Detta utökar användningsområdet för digitala tvillingar till att inte bara innefatta system och människor (till exempel hur stora folkmängder rör sig) utan även enskilda produkter och även enskilda komponenter av en sammansatt produkt.

c) Nulägets glapp

Trots tekniken kvarstår flera hinder som till stor del har med datahantering, styrning och institutionell samordning att göra. Datamängder är fortfarande splittrade över sektorer och nivåer, och stödet för krävande dataflöden i realtid är ojämnt utvecklat. Detta gäller särskilt i miljö- och hållbarhetsområdet, där värdet ofta uppstår först när

⁴⁴ [OGC SensorThings API](#)

⁴⁵ [Ecodesign for Sustainable Products Regulation - European Commission](#)

data kan kombineras över domäner som energi, mobilitet, klimat, geodata och samhällsplanering.

EU försöker möta detta genom flera sammanlänkade initiativ. European Data Space for Smart Communities⁴⁶ syftar till att skapa ett korssektoriellt datautrymme för kommuner och offentliga leverantörer, medan kommissionens bredare arbete med Green Data och den framväxande European Green Deal Data Space⁴⁷ syftar till att göra miljödata mer tillgängliga, återanvändbara och interoperabla i en säker digital miljö. Det visar att glappet inte bara handlar om brist på teknik, utan också om att gemensamma strukturer för datadelning, åtkomst, standardisering och användning ännu inte är fullt utvecklade eller tillämpade i praktiken.

Olik semantik och varierande datakvalitet gör modeller svårvaliderade och beslut svårreproducerade. Öppna standarder används dessutom ojämnt, och metadata samt kvalitetsmärkning saknas ofta.⁴⁸ Även initiativ som digitala produktpass lider av att livscykeldata för produkter saknas eller är inlåsta, samtidigt som många aktörer ännu är oförberedda på spårbarhet ned till komponent- och materialnivå.

d) Exempel från omvärlden

- *Helsingfors 3D / Digital Twin (Finland)* - Stadens digitala tvilling används för planering, energiscenarier och stadsutveckling. Delprojekt som Kalasatama Digital Twins släpper modeller som öppna data för ekosystemet.⁴⁹
- *Virtual Singapore (Singapore)* - Nationell digital tvilling för simuleringar av klimat, mobilitet och bebyggd.⁵⁰
- *Aachen – transportfokuserad digital tvilling (Tyskland)* - digital tvilling för att förbättra stadsförvaltning och hållbarhet. 3D-modellen stöder förbättrat beslutsfattande, samordning mellan stadens avdelningar och större engagemang från allmänheten i mobilitets- och miljöfrågor.⁵¹
- *Loopfront (Norge)* - Loopfront har för närvarande kunder inom fyra kundsegment: offentlig förvaltning, stora företag, fastighetsförvaltning och utveckling samt detaljhandelskedjor. Offentliga aktörer använder en cirkulär plattform för att inventera och återbruka byggmaterial (möbler/installationer), vilket minskar CO₂ och kostnader.⁵²

⁴⁶ [European Data Space for Smart Communities](#)

⁴⁷ [Green Data - Environment - European Commission](#)

⁴⁸ <https://www.ogc.org/standards/sensorthings/>

⁴⁹ [Maps and geospatial data | City of Helsinki](#)

⁵⁰ [Virtual Singapore - Singapore's virtual twin - Observatory of Public Sector Innovation](#)

⁵¹ [Digital Twins – Lessons Learned from the City of Aachen - EU Urban Mobility Observatory](#)

⁵² [Loopfront - Reuse made easy](#)

e) Principer framåt

- *Öppna standarder först* - Öppna standarder bör prioriteras för sensorer, miljödata och geodata, tillsammans med goda metadata och tydlig proveniens (ursprung eller ursprungshistoria) så att beräkningar går att reproducera.
- *Transparens genom livscykeln* - Digitala produktpass och annan livscykelspårbarhet bör byggas in tidigt och kopplas till upphandling, tillsyn och marknadskrav.
- *Integrerad styrning* - Datautrymmen, digitala tvillingar och integrerade beslutsunderlag bör användas för att väga miljömässiga, ekonomiska och sociala effekter tillsammans.
- *Från reaktivt till proaktivt* - Kör kontinuerliga prediktions-/optimeringsmodeller (för till exempel energi, avfall, mobilitet) med människa-i-loopen, följ upp faktiska effekter (kWh, ton CO₂, fördröjd avrinning, reseminuter) och publicera utfallet öppet.

1.7 Kultur

Att inkludera kultur som ett av samhällskontraktsområdena är både en självklarhet och ett problem då området är svårt att ringa in, definiera och mäta. Kultur som praktik, berättelser och institutioner är en del av själva väven i samhällskontraktet. I plattforms- och AI-eran flyttas kulturellt skapande, spridning och deltagande allt mer från fysiska rum till gränssnitt som ägs och styrs av privata aktörer. Det gör att frågor om tillit, upplevd rättvisa, transparens och identitet som tidigare hanterats inom nationell kulturpolitik nu också uppstår i globala, digitala miljöer. Olika digitala plattformar och sociala media fungerar i praktiken som sociala kontrakt där villkor, rollfördelning (skapare, tolkare, mottagare, medskapare) och normer formar relationen mellan skapare, publik och intermedianer. Samtidigt har det nu introducerats en ny teknologi, generativ AI, som poserar som en assistent och medskapare för det individuella kulturella uttrycket men där vi har svårt att förstå hur verktyget använder och påverkar oss istället för tvärtom.

Digitaliseringen har även förändrat villkoren för åsiktsutbyte och opinionsbildning vilket skärper konflikter mellan fri- och rättigheter och ställer nya krav på hur vi balanserar individens handlingsfrihet med kollektivets normer. Här har kulturarbete en viktig roll för att ge uttryck för och samtidigt kritisk skildra sin samtid.

a) Industrikontraktet – kulturens roll och logik

Industrisamhällets kulturpolitik och kulturinstitutioner växte fram parallellt med välfärdsstaten. Bibliotek, folkbildning, scener och kulturstöd var en del av det paket som höll samman samhällskontraktet när snabb ekonomisk omvandling skapade nya sociala spänningar. Tillgång, delaktighet och gemensam finansiering var bärande principer. Kultur blev därmed inte bara ett uttrycksfält, utan också en del av samhällets integrationsmekanismer.

I sin bok "*Arbetarklassens tillstånd i England*" från 1845 belyste Friedrich Engels den brittiska industrialisternas och deras arbetarnas förmögenhetsskillnader. Fenomenet att BNP under några decennier stiger raskt när ett land anammar den nya tekniken och industrialiseringen medans reallöner stagnerar har fått namnet "Engels paus". Under sådana perioder är det även rimligt att anta att detta får konsekvenser för den sociala polariseringen i ett land och inte minst att kulturella uttryck och kulturens roll i samhället påverkas. Både kulturella förklaringar till industriella revolutioner och industriella revolutioners påverkan på kultur är för stora områden för att behandlas här men vi kan konstatera att det i den nordiska modellen, legitimeras omfördelning och gemensam finansiering genom tillit och en idé om *frihet genom staten* eller *statsindividualism* som Lars Trägårdh kallat det. I Sverige är välfärdssystem kopplade till den enskilda personen, inte till familjen, vilket är vanligare i andra europeiska länder.⁵³ Detta är också en viktig faktor inom kultur och bildning, där likvärdig tillgång varit ledstjärna och där individanpassningen av dessa nu görs allt mer möjlig på grund av den teknologiska utvecklingen.

b) Den digitala vändningen

Med digitaliseringen uppstår plattformar där ett implicit socialt kontrakt formar samspelet och vad de olika användarna och rollerna kopplade till en plattform kan förvänta sig av varandra och plattformen i sig. Olika sociala medieplattformar visar hur skapare, publik och plattform måste koordineras för en hållbar tillväxt vilket blir en kultur- och förtroendefråga lika mycket som en marknadsfråga. Plattformen bestämmer (med regler och algoritmer) vad som syns för vem och när. Plattformens ägare erbjuder verktyg, data och support till skapare och ger avtal för användning till användare. Flera frågor diskuteras flitigt som liknar frågor mellan till exempel en invånare och en kommunledning som till exempel intäktsdelning (hur reklam- eller abonnemangspengar bör delas), moderering (tas innehåll ner rättvist och framhävs annat innehåll mer är det borde?), avgifter (tar plattformsägarna för hög provision?) och så vidare. Transparens är här också centralt för tillit och användare vill kunna förstå och förutse vad som händer om man gör en viss handling som att ladda upp ett visst material (finns det konsekvenser att ta hänsyn till och hur värderas materialet och av vem?).

I sin bok "*Cloud Empires*"⁵⁴ beskriver Lehdonvirta hur stora plattformar inte bara tillhandahåller teknik utan också de institutionella grunderna för marknader och gemenskaper det vill säga regler, tillsyn och tvistlösningsmekanismer. Därför bygger tillit på förutsägbar styrning snarare än på "smart" kod där tydliga regler, konsekvent efterlevnad och meningsfullt inflytande för dem som påverkas är centralt. Han menar också att alla de stora kända plattformsföretagen i princip, och på olika sätt, kan ses som försök att ersätta staten med olika mekanismer för tillit inom olika marknadssegment. Att EU och andra jurisdiktioner ändå anser att behovet av reglering

⁵³ Tillit-och-Tolerans_webb.pdf sid 15.

⁵⁴ *Cloud Empires: How Digital Platforms Are Overtaking the State and How We Can Regain Control* | Books Gateway | MIT Press

är stort (till exempel genom Digital Services Act) kan ses som ett kvitto på att dessa mekanismer inte möter kraven i rådande samhällskontrakt.

Samtidigt förändras delaktighetens form från fysiska möten och föreningsliv till asynkrona, ofta algoritmstyrda rum med andra maktförhållanden och nya former av synlighet och exkludering. På makronivå innebär detta att kulturens uttryck, tillgänglighet och sociala funktion omformas i takt med att cyberfysiska miljöer blir en allt större del av vardagslivet.

c) Nulägesglapp

Styrningen halkar delvis efter plattformsekonomin logik. Kulturpolitik och offentliga institutioner är i hög grad byggda för en äldre distributionsordning och fångar inte fullt ut de villkor som gäller i plattformsmedierade miljöer. Digitala kanaler kan öka deltagandet, men också koncentrera inflytandet till de mest aktiva eller mest synliga. Tilliten utmanas när kulturupplevelsen allt mer förmedlas via globala mellanhänder. Samtidigt riskerar gemensamma berättelser att ersättas av mer fragmenterade narrativ, vilket kan försvaga den kulturella sammanhållningen.

- *Delaktighet utan jämlik röst* - Digitala kanaler kan öka deltagande men också koncentrera makt till de mest aktiva och utifrån en algoritmisk logik vilket utmanar idealet om brett brukarinflytande.
- *Tillit på nya villkor* - Sveriges legitimitetsmodell (hög tillit, omfattande omfördelning) möter en realitet där data, rekommendationssystem och gränssnitt, sätter ramar för kulturens mångfald och upptäckbarhet.
- *Fragmenterade berättelser* - Flera framtidsbilder pekar på att vi rör oss från gemensamma "massberättelser" mot personliga narrativ i hybridmiljöer (informations- och åsiktsbubblor) vilket kräver medveten kultursamling (ritualer, synkrona rum) för samhällelig sammanhållning.

d) Exempel från omvärlden

Kulturfrågor har på senaste tiden fått stor uppmärksamhet utifrån ett juridiskt och moraliskt perspektiv på upphovsrätter. Stora språkmodellers träningsdata är fyllda av material där upphovspersoner inte har givit tillåtelse för att deras verk ska bidra till träningen av generativ AI:s förmågor. "Studio Ghibli-fallet" där OpenAI anklagats för att använda upphovsrättsskyddat material från en av Japans mest kända Manga/anime studios och artister är ett bra exempel och belyser även problematiken i att skydda en hel stil (snarare än en enskilds konstnärs egna konstnärliga uttryck). Nedan exempel är bara några aspekter på försök att skydda både upphovsrättigheter och det fria uttrycket.

- *Kollektivavtal med AI-klausuler* - SAG-AFTRA (en amerikansk fackförening som företräder skådespelare, journalister, sångare och andra) har fört in krav på

samtycke och ersättning vid röstkloning och digitala ”dubblar” i avtal med skivbolag.⁵⁵

- *Skydd av litterärt material* – Writers Guild of West America (för manusförfattare) säkrade 2023 att AI inte får ersätta författare och att material skrivet av AI kan inte krediteras som ”litterärt material”. Dessutom måste studior upplysa om AI-användning. Förbundet följer upp med vägledningar till medlemmarna 2024–2025.⁵⁶
- *Strategiska rättsprocesser* – The Authors Guild driver grupptalan mot OpenAI om otillåten träning på upphovsrättsskyddade verk vilket kan ses som en klassisk facklig väg för att definiera praxis i ny teknik genom att få fall prövade i domstol.⁵⁷
- *Text- och datautvinning* - FIM (International Federation of Musicians) kräver uttrycklig rätt att förbjuda text- och datautvinning (TDM-skrapning) av inspelningar/röster och att få betalt vid AI-användning även efter rättighetsöverlåtelse.⁵⁸

Det finns även exempel på hur nya verktyg används av artister själva för att skydda sitt material och för att säkerställa ökad tillit och tydlighet i frågan om AI-användning inom konst:

- *Tekniskt självförsvar (”skydda verken i källan”)* - Bildkonstnärer använder verktyg som Glaze (maskerar stilar) och Nightshade (”förgiftar” träningsdata) för att hindra otillåten stilkлонing. verktyg spridda globalt i konstnärscommunityn.⁵⁹
- *Proveniens och märkning som branschpraxis (”visa vad som är mänskligt”)* - Fotografer och redaktioner ansluter till Content Authenticity Initiative för att bädda in ”Content Credentials” (ursprungs- och ändringshistorik) i filer.⁶⁰

e) Principer framåt

- *Kultur som demokratisk infrastruktur* - Erkänn kulturinstitutioner (inklusive bibliotekens digitala nav och lokala eventarenor) som ”high-touch” arenor (moderna lokaler som balanserar högteknologiska funktioner med personliga, människocentrerade tjänster för en premiumupplevelse) för delaktighet och samtal i ett fragmenterat medielandskap. Dessa bör kopplas till lokala medskapande processer som medborgarsamtal.

⁵⁵ <https://www.reuters.com/world/us/sag-aftra-union-secures-ai-protections-artists-deal-with-major-record-labels-2024-04-12/>

⁵⁶ <https://www.wgacontract2023.org/the-campaign/summary-of-the-2023-wga-mba>

⁵⁷ <https://authorsguild.org/news/ag-and-authors-file-class-action-suit-against-openai/>

⁵⁸ <https://www.fim-musicians.org/wp-content/uploads/2024-06-27-FIM-EC-statement-on-AI-in-music-EN.pdf>

⁵⁹ [TheGlazeProject - Our Mission and Vision](#)

⁶⁰ [About C2PA](#)

- *Plattformsansvar som del av samhällskontrakt* - Kräv och förhandla fram principer för transparens, rättvisa och förutsägbarhet i rekommendationer, moderering och ersättningsmodeller som villkor för offentlig samverkan.
- *Tillgång och mångfald "by design"* - Utforma ekosystem som inkluderar ID-märkning, öppna gränssnitt/metadata och rättighetsflöden och som gör kultur lätt att hitta, använda och återanvända utan att undergräva skaparnas rättigheter.
- *Digital delaktighet med reell röst* - Kompensera för digital skiktning genom att kombinera öppna online-arenor med styrda, inkluderande processer (språkstöd, synkrona format, låga trösklar för medverkan) så att mångfald av behov och åsikter påverkar beslut, inte bara mätetal.